

लप्सी खेती गर्ने उन्नत प्रविधि

परिचय

महेन्द्र राज कौडाल

लप्सी पतभ्रुड समूहमा पर्ने, ठूलो रुखहुने, भाले र पोथी बोट बेग्ला बेग्लै हुने, बहुभुणिय विरुवा हो । यसलाई नेपालको स्वदेशी विरुवा पनि भनिन्छ (रुक्सवर्ग १८३२) । यसको वानस्पतिक नाम *Choeraspondias axillaries* हो । यो Anacardiaceae परिवारमा पर्दछ । यो विरुवा नेपाल बाहेक उत्तरपूर्वी भारत, दक्षिण पूर्वी चीन, जापान, भियतनाम, थाइल्याण्ड र हङकङ्गमा समेत पाईन्छ । यसको प्रयोग केही समय अधिसम्म परम्परागत् खाद्य परिकारको रूपमा प्रयोग भई आएकोमा हाल आएर विभिन्न प्रकारका खाद्य सामग्रीहरु तयार पारी विदेशमा समेत निर्यात गर्न थालिएको पाईन्छ । यो बहुउपयोगी भएको हुँदा फलबाट अचार, कपण्डी, पाउँ, तितौरा बनाईन्छ, वीयाँलाई आगो बाल्न तथा दन्त मन्जनमा समेत प्रयोग गरेको पाइन्छ । यसको फलमा प्रशस्त मात्रामा भिटामिन **सी** पाइने हुँदा स्वास्थ्यको लागि यो अति नै उपयोगी मानिन्छ ।

हाम्रो देशमा लप्सीका वीजु विरुवा कृषकहरुलाई वितरण गर्ने कार्य वि.सं. २०२७/२८ सालतिरबाट शुरु भएको देखिन्छ । वीजु विरुवा रोप्दा ७०-७५% बोटहरु भाले हुने तथा उक्त बोट नफल्ने, वीजु पोथी बोट पनि १०-१२ वर्षसम्म नफल्ने भएको हुँदा कृषकहरु ठूलो मर्कामा परिराखेको सन्दर्भलाई ध्यानमा राखी वि.सं. २०४०/४१ सालदेखि लप्सीको कलमी विरुवा तयार पार्ने पद्दतिको अध्ययन परीक्षण शुरु भएको देखिन्छ । जब उक्त अध्ययन परीक्षणले सफलता पाई वि.सं. २०५५/५६ सालबाट तत्कालिन वागवानी केन्द्र गोदावरीमा ब्यापक रूपमा कलमी विरुवा उत्पादन कार्य शुरु हुन थालेपछि कृषकहरुलाई त्यसले ठूलो हौसला मिल्न गयो र उनीहरु लप्सी खेतीतर्फ निकै आकर्षित हुन थाले । यसको प्रभाव निजी नर्सरीहरुमा समेत पर्न गई कलमी लप्सी उत्पादन कर्य निजी क्षेत्रबाट पनि हुन थाल्यो । यसरी तयार परिएका विरुवाहरु ३-४ वर्षदेखि नै उत्पादन दिन शुरु गर्ने भएको हुँदा यस खेतीले व्यवसायिक रुप लिन थाल्यो । हाल आएर काठमाण्डौ, ललितपुर, भक्तपुर, काभ्रे, सिन्धुपाल्चोक जिल्लामा यसको खेती व्यवसायिक रूपमा गरिदै आएको छ भने सरकारी क्षेत्रबाट यस खेतीलाई प्राथमिकता दिदै आएको पाइन्छ ।

हावापानी

यसको खेती समशितोष्ण किसिमको हावापानी भएको स्थान अर्थात १०००-१५०० मिटरसम्मको उचाईमा सफलतापूर्वक गर्न सकिन्छ । साधारणतया ७५० मी. मी. देखि १००० मी.मी. वर्षा हुने स्थान लप्सी खेतीको लागि उपयुक्त मानिन्छ ।

माटो

लप्सीको जरा धेरै गहिराईसम्म जाने हुँदा कमसल माटोमा पनि सप्रिन्छ । तर व्यवसायिक खेतीको लागि भने मलिलो, गहिरो (२-३ मी.) निकासको राम्रो

प्रबन्ध भएको दोमट माटो राम्रो मानिन्छ । यसको लागि माटोको पि.एच. ६-७ हुन आवश्यक छ ।

जातहरु

लप्सी (स्थानीय) २ किसिमको पाईएको छ । जसमा सानो गोलाकार लप्सी र ठूलो लाम्चो लप्सी ।

रोप्ने समय

लप्सी रोप्ने उपयुक्त समय पौष-माघ महिना हो ।

रोप्ने तरिका

विरुवा विभिन्न तरिकाबाट लगाउन सकिने भएतापनि समथर स्थानमा बर्गाकार तरिका राम्रो मानिन्छ भने भिरालो जग्गामा कन्चुर तरिकाबाट विरुवा रोप्नु पर्दछ ।

विरुवाको दूरी

१०-१२ मी. फरकमा ।

विरुवाको संख्या

१००-१२० बोट प्रति हेक्टर (जसमा १०-१५% भाले बोट रोप्नु पर्दछ)

खाडलको तयारी र विरुवा रोप्ने तरिका

सर्वप्रथम रेखाङ्कन गरी खाडल खन्ने काम कार्त्तिक महिनामा गर्नुपर्छ । ३ फीट गहिरो, ३ फीट लाम्चो हुने गरी खन्नुपर्छ । यसरी खनिएको खाडलमा एक डोको पाकेको गोवर मल हाल्नुपर्दछ । खाडल भर्दा करीव ६ इन्च उचाई जति माथि माटो उठेको हुनुपर्दछ । विरुवा रोप्न प्लान्टिङ्ग बोर्डको सहायता लिनु पर्छ । विरुवा रोप्दा कलमी गरेको ठाउँ भन्दा तल हुने गरी रोप्नुपर्छ । टेका दिई बाँधिदिनु पर्दछ । विरुवा रोपी सकेपछि माटोको अवस्था अनुसार सिंचाई दिइरहुनु पर्दछ ।

मलखाढ

प्राङ्गारिक मल

विरुवाको फल दिनु भन्दा अगाडि प्रति वर्ष १ डोका मल र फल दिन शुरु गरेपछि २ डोका मल प्रति बोट प्रति वर्ष दिनुपर्दछ ।

रासायनिक मल

साधारणतया दोस्रो वर्षदेखि रासायनिक मल दिन शुरु गर्नुपर्दछ । यसको लागि निम्नानुसार मलको प्रयोग गर्नुपर्छ ।

वोटको उमेर र वर्ष

मल हाल्ने समय र तरिका

हिउँदमा गोडमेल गरी सकेपछि पौष-माघतिर हाल्नु पर्छ । कम्पोष्ट

विरुवाको उमेर (वर्ष)	मल (ग्रा.)		
	नाइट्रोजन	फस्फोरस	पोटास
२	१००	७५	३०
३	१५०	१००	५०
४	२००	१२५	७५
५	२५०	१५०	१००
६	३००	२००	१२५
७ वा बढी	३५०	२५०	१५०

मल हाल्दा बेसिनको माटोलाई हल्का खनजोत गरी माटोमा मिसाउनु पर्छ भने रासायनिक मललाई बोटको फेद र छेऊ किनारासम्मको दूरीको बीचको भागमा करिव १५-२० से.मी. चौडाई र गहिराई भएको कुलेसो बनाई औठी आकार तरिकाले मल हाल्नुपर्छ र तुरुन्त सिंचाई गर्नुपर्छ ।

गोडमेल

फल टिपी सकेपछि मंसिर-पौष महिनामा गोडमेल गरी फ्भारपात हटाउनुपर्छ । मलखाद राखिसकेपछि माघको अन्त्य वा फाल्गुनको शुरुतिर छाप्रो (मल्चिङ्ग) राखेमा चिस्यान कायम रहनुको साथै फ्भारपात समेत नियन्त्रण हुन जान्छ ।

सिंचाई

विरुवालाई शुरुको अवस्थामा नियमित रूपमा सिंचाईको आवश्यकता पर्दछ । विरुवा सरिसकेपछि त्यति पानीको जरुरत पडैन तर ज्यादा सुख्खा मौसममा, फूल फुल्ने बेला, फल लाग्ने बेला संभव भएसम्म सिंचाई गर्नुपर्छ । वर्षायाममा निकासको प्रबन्ध समेत मिलाउनु पर्दछ ।

काँटछाँट

साधारणतया परिवर्तित केन्द्रीय अगुवा प्रणाली अनुसार विरुवालाई तालिम दिई काँटछाँट गर्नुपर्दछ । शुरुमा विरुवा रोपेपछि ४५-५० से.मी. मा टुप्पो काँटदिने, कलमी गरिएको जोर्नी भन्दा तल पलाएका मुनाहरु सवै हटाउने । शुरुमा ३-४ वटा प्रारम्भिक ढाँचा बनाउने हाँगाहरु राख्ने, प्रारम्भिक हाँगाहरुमा २-३ वटा सहायक हाँगाहरु राखी अरु हाँगाहरु हटाउनुपर्छ । यो काम ४ वर्ष भित्रमा विरुवालाई तालिम दिने कार्य सकेर ढाँचा बनाउने प्रारम्भिक र सहायक हाँगाहरुको चयन गरी सक्नु पर्दछ । त्यसपछि अनावश्यक हाँगाहरु, रोग कीरा लागेका हाँगाहरु, भाँचिएका हाँगाहरु हटाउनु पर्दछ । काँटछाँट गर्ने कार्य पौष-माघमा गर्नुपर्दछ । यसरी काँटिएका ठाउँहरुमा बोर्डोपेष्ट लगाउनु पर्दछ ।

कलमी विधि

लप्सीका विरुवाहरु विभिन्न विधिबाट तयार पार्न सकिन्छ । जसमा कटिङ्ग,

ग्राफिटिङ्ग, बडिङ्ग आदि रहेका छन्। तर सबै भन्दा सरल र धेरै सफलता मिल्ने विधिमा चिप बडिङ्ग रहेको छ। अरु विधिहरूबाट कम सफलता प्राप्त हुने र बढी खर्चिलो समेत भएवाट सरकारी तथा निजी क्षेत्रका नर्सरीहरूमा चिप बडिङ्ग विधि नै प्रयोग गरेको पाइन्छ। यस विधिबाट विरुवा तयार गर्ने कार्य माघ महिना उपयुक्त देखिएको छ तर यस सम्बन्धमा अझ अध्ययन अनुसन्धानको खाँचो देखिन्छ।

फल टिप्ने समय

कलमी विरुवाले ३-४ वर्षदेखि नै फल दिन शुरु गर्दछ। फलको रंग पहेँलो हुन थालेपछि फल टिप्न सुरु गर्नुपर्दछ। साधारणतया कार्तिक-मंसिर महिना फल टिप्न योग्य हुन्छ। तर कृषकहरूले बजारको मागलाई ध्यानमा राखी भाद्र महिनादेखि नै फल टिप्न शुरु गरेको पाइन्छ।

फल टिप्ने तरिका:

लामो बाँस वा निगालोको सहायताले फल टिप्ने चलन छ। फल टिप्दा तल जमिनमा प्लाष्टिक वा कपडा बिछ्याएर टिप्दा दाना नहराउने तथा चोट पटक कम लाग्ने हुन्छ।

उत्पादन

वयस्क बोटबाट औसत २०० केजी प्रति बोट उत्पादन हुन्छ।

मण्डारण

लप्सीका दानाहरू साधारणतया ३ हप्तासम्म छाँयादार कोठामा त्यसै राख्न सकिने हुन्छ।

लप्सीमा लाग्ने मुख्य रोग

१) एन्थ्राकनोज (Anthracnose)

फलमा लाग्ने कालो थोप्ले रोग हो। यो रोग लागेपछि फल भरेर नोक्सान पुऱ्याउँछ। यो रोगले आक्रमण गरेपछि फलमा काला दाग देखा पर्दछन्। छिप्पिएपछि फल सुकेको देखिन्छ। रोग लागेको फल स्वादिलो हुँदैन।

नियन्त्रण

डाइथेन एम- ४५ प्रति लिटर पानीमा २.५ ग्रा. मिलाएर स्प्रे गर्ने

बोर्डो मिश्रण: सुसुप्त अवस्थामा १ पटक, कोपिला फुट्ने बेलामा १ पटक र फल बढ्ने बेलामा १ पटक गर्ने।

लप्सी प्रशोधन

१) लप्सीको माडा

★ राम्रोसँग पाकेको लप्सीको फल छनौट गर्ने।

★ सफा पानीले राम्रोसँग पखालेर स्टील वा अल्मोनियमको भाँडामा पानी र

फल राखी उमाल्ने जसले गर्दा बोझ बियाँ हटाई गुदी निकाल्न सजिलो हुन्छ।

★ यसरी निकालिएको लप्सीको गुदी १ के.जी., चिनी., नून तथा अन्य मर मसला आवश्यकता अनुसार राख्ने।

★ लप्सीको गुदी, चिनी तथा अन्य मरमसला मिलाई राम्रोसँग मुछ्ने।

★ त्यसपछि सफा भाँडोमा पातलो हुने गरी सेतो कपडाले छोपेर सुकाउने।

★ त्यसपछि आवश्यकता अनुसारको टुक्रा बनाई प्लाष्टिकमा प्याक गरी बजारमा पठाउन सकिन्छ।

२. लप्सीको अचार

लप्सीको अचार बनाउँदा लप्सीको गुदी १ के.जी., पानी ४०० एम.एल., दालचिनी २ ग्राम, त्वाङ्ग २ ग्राम, अलैची २ ग्राम, सुकुमेल २ ग्राम, अदुवाको रस आधा ग्राम आवश्यक पर्दछ।

★ एउटा भाँडोमा माथि उल्लेखित परिमाणमा चिनी, मिसाई पकाएर चास्नी बनाउने। चास्नीलाई पातलो सफा कपडाले छान्ने।

★ त्यसपछि चास्नीमा गुदी, मरमसला राखी १०-१५ मिनेटसम्म चलाउँदै पकाउने।

★ सफा बोटलमा भरेर बिक्रो राम्रोसँग बन्द गरी राख्ने।

★ उक्त अचार आवश्यकता अनुसार प्रयोग गर्न सकिन्छ।

(श्री कौडाल वागवानी विकास अधिकृत हुनुहुन्छ। हाल कृषि तथा पशु विज्ञान अध्ययन संस्थान, रामपुरमा अध्ययनरत)

प्रकाशन क्रम: ३-०६३१०६४

फोल्डर क्रम: २

प्रकाशित प्रति: ६०००

प्रकाशक तथा मुद्रक

कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय,

कृषि सूचना तथा संचार केन्द्र,

हरिहर भवन, ललितपुर

फोन: ५५२२२४८, ५५२५६१७,

फ्याक्स: ५५२२२५८

इमेल: agroinfo@wlink.com.np

URL: www.aicc.gov.np

लप्सी खेती गर्ने उन्नत प्रविधि

कृषि सूचना तथा संचार केन्द्र